

Wrocław, 26 września 2023 r.

dr hab. Robert Szmytkie, prof. UWr
Zakład Geografii Społeczno-Ekonomicznej
Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego
Uniwersytet Wrocławski

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr inż. Jolanty Józwik
pt. Przesłanki miejskości i rola nadawania statusu miasta w rozwoju
jednostek osadniczych we współczesnej Polsce**

promotor: dr hab. Wojciech Janicki, prof. UMCS
Katedra Geografii Społeczno-Ekonomicznej
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
Wydział Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Wprowadzenie

Recenzowana rozprawa doktorska mgr inż. Jolanty Józwik porusza zagadnienie nowych miast w Polsce i kryteriów miejskości stosowanych w procedurze administracyjnej związanej z nadawaniem jednostkom osadniczym statusu miasta. W tak zarysowanej tematyce dysertacja wpisuje się w szerszy dyskurs akademicki, dotyczący istoty miasta, aspektów miejskości i procesów urbanizacji. Należy jednak zaznaczyć, że termin „nowe miasto” jest różnie rozumiany w literaturze przedmiotu. W tym przypadku stosowany jest w odniesieniu do miast ustanowionych w latach 1999-2018. Problem zmian administracyjnych miast jest obecnie chętnie podejmowany przez badaczy, głównie z uwagi na stale rosnącą liczbę miast w zasadzie od początku lat 80. XX w. Nowe miasta są bowiem swoistym fenomenem w sieci osadniczej, a przyrost liczby miast i poszerzanie granic miast już istniejących są obecnie jedynymi czynnikami przyczyniającymi się do wzrostu liczby ludności miejskiej w Polsce. Zainteresowanie badaczy budzą ponadto problem braku precyzyjnie określonych kryteriów miejskości i arbitralny charakter decyzji podejmowanych w procedurze administracyjnej. Pomimo szeregu opracowań dotyczących nowych miast, wciąż jeszcze zidentyfikować można luki badawcze, które w pewnym zakresie stara się wypełnić niniejsza praca. Do takich nierozwiązanych problemów badawczych zaliczyć można: postrzeganie kryteriów miejskości z punktu widzenia wnioskodawców (czyli jednostek starających się o status miasta) oraz określenie skutków zmiany statusu administracyjnego dla jednostki osadniczej i gminy, w której jest ona położona.

Konstrukcja pracy

Recenzowana praca wraz ze spisami i załącznikiem liczy 270 stron maszynopisu (z czego 237 stron tekstu), w tym 21 tabel i 62 ryciny. Wykaz literatury cytowanej w pracy obejmuje 432 pozycje, z czego ok. 70% stanowią publikacje w języku polskim, a także 82 akty prawne oraz liczne materiały źródłowe. Bogata literatura przedmiotu wskazuje na dobre rozpoznanie tematyki przez Autorkę dysertacji.

Praca składa się z 6 zasadniczych części. Wprowadzenie obejmuje zagadnienia wstępne, w tym cele i hipotezy badawcze, zakres pracy, materiały źródłowe i opis metod badań. Zakres przedmiotowy pracy w zamyśle Autorki określa poszukiwanie odpowiedzi na dwa zasadnicze pytania: *co wspólnie, w warunkach polskich, z punktu widzenia jednostek samorządu terytorialnego jest uznawane za podstawę identyfikacji miast oraz jaką rolę odgrywa zmiana statusu miejscowości lub gminy z wiejskiego na miejski i czy zmiana ta stanowi ważny impuls rozwojowy dla jednostek osadniczych, które takiej modyfikacji dokonały* (s. 9).

W recenzowanej rozprawie wyznaczono dwa cele główne. *Pierwszym z nich jest dokonanie szczegółowego przeglądu wniosków składanych przez organy jednostek samorządu terytorialnego w sprawie nadania miejscowościom statusu miasta oraz wskazane na to jakie cechy akcentowane są przez te organy w przedmiotowych wnioskach* (s. 11), natomiast drugim, ..., *była identyfikacja i ocena roli nadania lub przywrócenia statusu miasta jednostkom osadniczym w kształtowaniu ich dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego* (s. 11). Realizacji celów głównych służyć ma pięć celów szczegółowych, cztery o charakterze poznawczym i piąty o charakterze aplikacyjnym (s. 12).

Na potrzeby pracy przyjęto także trzy hipotezy badawcze w brzmieniu:

H1: Na stopień wypełniania przesłanek miejskości wpływa geneza miasta. Miasta bez tradycji miejskich wypełniają przesłanki miejskości w wyższym stopniu niż miasta restytuowane.

H2: Uzyskanie statusu miasta niesie ze sobą więcej przewidywanych korzyści niż strat, przy czym są to głównie subiektywne korzyści o niemierzalnym charakterze.

H3: Otrzymanie statusu miasta wpływa na zmianę dotychczasowego charakteru i tempa rozwoju. Jednostki osadnicze po zmianie statusu na miejski rozwijają się w szybciej niż przed jego uzyskaniem (s. 12).

Należy nadmienić, że zakres przedmiotowy pracy został określony precyzyjnie. Niemniej jednak, założenia pracy w obecnej formie mogą budzić pewne wątpliwości:

- na str. 9 wspomina się o dwóch pytaniach badawczych, a w rzeczywistości są trzy pytania;
- pierwszy z celów głównych pracy jest zbyt rozbudowany i można byłoby go uprościć, akcentując jego drugą część (tzn. identyfikację cech akcentowanych we wnioskach w sprawie nadawania statusu miasta), pierwsza część bardziej pasuje na cel szczegółowy;
- cele główne pracy i cele szczegółowe o charakterze poznawczym mocno się zająbiają;
- hipoteza 3 wymaga przeformułowania, gdyż jej pierwsza część daje odpowiedź pozytywną zarówno przy zmianie sytuacji gminy na lepsze, jak i na gorsze;
- przyjęte hipotezy badawcze nie zostały dodatkowo wyjaśnione, przez co hipoteza 1 w obecnym brzmieniu może wydawać się nielogiczna (założenie o wypełnianiu przesłanek miejskości w większym stopniu przez miasta bez tradycji miejskich).

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na problem dostępności danych, z którymi musiała zmierzyć się Autorka pracy. Określenie tempa rozwoju jednostek przed i po uzyskaniu statusu miasta (cel poznawczy C3) jest zadaniem niezwykle trudnym z uwagi na różny zakres danych w odniesieniu do miast (zakres danych w dużym stopniu pokrywa się z danymi dostępnymi dla gmin) i miejscowości statystycznych (dane ogólnodostępne są mocno ograniczone). Stąd też analiza tempa rozwoju miast ustanowionych została rozszerzona do terytoriów całych gmin, co może budzić poważne wątpliwości interpretacyjne (gminy mają różne uwarunkowania rozwojowe, a znaczenie miast w gminach miejsko-wiejskich jest zróżnicowane). Co więcej, wpływ

na poprawność wnioskowania ma też krótki okres czasu od momentu uzyskania statusu miasta. Należy jednak stwierdzić, że problem ten został dostrzeżony przez Autorkę pracy, która z dużą ostrożnością podeszła do interpretacji uzyskanych wyników badań. W przypadku analiz porównawczych wątpliwość recenzenta budzi z kolei pominięcie miast będących siedzibami gmin miejskich i miast, które zmieniły swoją przynależność powiatową, pomimo że mieściły się one w określonym przedziale wielkościowym.

Materiały źródłowe i metody badań zostały opisane w podrozdziałach 1.2 i 1.3. Autorka skorzystała z ogólnodostępnych baz danych (Internetowy System Aktów Prawnych, Bank Danych Lokalnych GUS, BDOT10k) i dokumentacji związanej z procedurą nadania miejscowości statusu miasta, a także posłużyła się metodami właściwymi dla geografii społeczno-ekonomicznej, adekwatnie do tematu pracy, wśród których należy wymienić: metodę kwerendy literatury, metodę analizy treści, metody statystyczne (dynamiczna wielowymiarowa analiza porównawcza) i zróżnicowane metody prezentacji danych. Na docenienie zasługuje zwłaszcza szczegółowy opis wielowymiarowej analizy porównawczej, w którym zwrócono uwagę na kwestie: oceny zdolności dyskryminacyjnej, oceny potencjału informacyjnego, normalizacji zmiennych diagnostycznych, konstrukcji miary agregatywnej i porządkowania liniowego obiektów.

Kolejne dwa rozdziały pracy mają charakter teoretyczny. W rozdziale drugim poruszono kwestie dotyczące: definicji i specyfiki wsi, definicji i specyfiki miasta, miasta jako przedmiotu badań różnych dyscyplin naukowych, kryteriów i sposobów identyfikacji miast, relacji pomiędzy miastem i wsią, natomiast w rozdziale trzecim: genezy miast, miasta w polskim systemie prawnym oraz rozwoju i znaczenia nowych miast na przestrzeni wieków. Ta część pracy napisana jest dość nierówno. Wątpliwości recenzenta budzą następujące kwestie:

- sformułowanie tytułu rozdziału drugiego (Miasto kontra wieś);
- tytuł podrozdziału 2.5, który nie odpowiada jego zawartości (tytuł sugeruje opis relacji między miastem a wsią, a rozważania w treści koncentrują się w rzeczywistości na zagadnieniu kontinuum miejsko-wiejskiego);
- zaliczenie do subiektywnych czynników miejskości kwestii pełnienia przez miejscowości funkcji ponadlokalnych (str. 40), mimo iż istnieje szereg miar stosowanych do ich pomiaru;
- pominięcie badań nad miastami w nurcie fizjografii urbanistycznej (rozd. 2.3);
- zaliczenie gęstości zaludnienia do kryterium demograficznego (a faktycznie kryterium statystycznego), które powszechnie utożsamiane jest z kryterium morfologicznym (str. 48);
- niezrozumiałe wliczenie w obręb podrozdziału 2.3 zagadnienia dotyczącego miejskich obszarów funkcjonalnych i kryteriów identyfikacji obszarów miejskich, które w rzeczywistości służy do określenia granic miast, a nie ich identyfikacji;
- akapit dotyczący podziału miast ze względu na ich wielkość, który nie ma żadnej wartości wyjaśniającej w kontekście prowadzonych rozważań (str. 58);
- pierwszy akapit podrozdziału 2.5, który w dużej mierze stanowi powtórzenie, a co więcej, nie wyjaśnia jakich układów ma dotyczyć ten rozdział: miejskiego i wiejskiego (jak wynika z tytułu) czy dychotomicznego i komplementarnego (jak wynika z treści akapitu) (str. 62);
- pominięcie państw, w których istnieją formy pośrednie między miastem a wsią, np. osiedla (np. Ukraina) lub miasteczka (np. Cechy, Litwa) (rozd. 2.4 i 2.5);
- brak opisu sytuacji miast, które znajdowały się w granicach Śląska, Ziemi Lubuskiej, Pomorza, Warmii i Mazur (rozd. 3.2 i 3.3);

- ograniczenia w zasadzie do minimum kwestii dyfuzji (idei) miejskości na ziemiach polskich, o czym wspominają Bogucka i Samsonowicz (1986), Krzysztofik (2005), Krzysztofik i Dragan (2023).

Bez wątpienia, najbardziej wartościową częścią pracy są rozdziały analityczno-opisowe. W rozdziale czwartym (pt. Przesłanki tworzenia nowych miast) przeprowadzona została analiza wniosków składanych przez jednostki ubiegające się o status miasta, z kolei w rozdziale piątym (pt. Wpływ uzyskania statusu miasta na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego jednostek osadniczych) dokonano analizy zmian sytuacji społeczno-ekonomicznej miast ustanowionych i gmin, których siedziby uzyskały status miasta w przyjętym okresie. Na docenienie zasługuje w szczególności zgromadzony materiał faktograficzny i rygoryzm Autorki w zakresie prowadzonego wywodu, który podporządkowany był realizacji celów pracy i weryfikacji przyjętych hipotez badawczych.

Należy jednak zwrócić uwagę na kilka mankamentów, które mogą wpływać na całościową ocenę tej części pracy. Po pierwsze, wątpliwości budzi konstrukcja rozdziału czwartego. Podrozdział 4.1 nie łączy się tematycznie z innymi podrozdziałami w tym rozdziale (zawiera bowiem opis badanej zbiorowości, a nie bazuje na analizie wniosków). Przy analizie poszczególnych aspektów miejskości treść wniosków porównywano z ogólnodostępnymi danymi statystycznymi opisującymi te sfery (wydaje się, że bardziej zasadne byłoby umieszczenie tej analizy w osobnym rozdziale). Po drugie, pewne zastrzeżenia można mieć do interpretacji wyników prowadzonych analiz. Analizowano bowiem zawartość wniosków, a nie dane rzeczywiste, a brak informacji nie musi bowiem oznaczać braków w zakresie posiadanej infrastruktury, co dobrze obrazuje analiza usieciowienia (str. 130). Po trzecie, wątpliwości budzić może wnioskowanie, np. str. 151 (nie analizowano zmian w strukturze zatrudnienia), str. 191 (brak uzasadnienia dla wniosku, że miejscowości bez tradycji miejskich składały wniosek w momencie jakiejś drastycznej zmiany uwarunkowań), str. 218 (brak uzasadnienia dla wniosku, że zmiana statusu miejscowości przeszkadzała w rozwoju gminy). Po czwarte, pewne zastrzeżenia o charakterze metodycznym można mieć do procedury badawczej w rozdziale piątym, np. w zakresie doboru cech diagnostycznych (cechy 14 i 15 w pewnym sensie wzajemnie się wykluczają, cechy 10 i 11 uwzględniają gęstość sieci a nie udział ludności korzystającej z sieci) czy do konstrukcji wskaźnika agregatowego (niejasne jest dlaczego korelację między cechami policzono jedynie w obrębie zaproponowanych grup, a nie między wszystkimi cechami i dlaczego wskaźnik syntetyczny wyliczono z cech, które były ujemnie ze sobą skorelowane, co jest niezgodne z założeniami metody parametrycznej Hellwiga). Nie wyjaśniono też dlaczego w analizach prowadzonych w rozdziale czwartym nie uwzględniono wniosków rekomendowanych do negatywnego rozpatrzenia, mimo iż w kilku miejscach odnoszono się do treści ich uzasadnień.

W treści obu rozdziałów empiryczno-opisowych dostrzeżono także szereg pomniejszych uchybień, czego przykładem jest uznanie zakładu produkcyjnego za element infrastruktury społecznej z zakresu obsługi ludności (str. 125-126) czy analiza funkcji ponadlokalnych miejscowości zarówno w aspekcie infrastrukturalnym i funkcjonalnym. Osobnym problemem jest duża zmienność niektórych parametrów, np. salda migracji, typowa dla małych populacji, co może powodować problemy interpretacyjne (str. 207, tab. 5.2). Ponadto, pewne sformułowania, które pojawiły się w treści obu rozdziałów, w opinii recenzenta należy poddać pod dyskusję, a mianowicie: czy można potraktować funkcję mieszkaniową jako ponadlokalną? (s. 146) oraz jakie typy obszarów świadczą o lepszej strukturze funkcjonalno-przestrzennej? (s. 151).

Rozdział szósty stanowi podsumowanie pracy i zawiera najważniejsze wnioski z przeprowadzonych badań, a także odnosi się do celów i hipotez badawczych określonych we wstępnej części dysertacji. Należy podkreślić, że wszystkie cele pracy zostały zrealizowane, natomiast weryfikacja hipotez badawczych nie była jednoznaczna. Autorka co prawda pozytywnie zweryfikowała hipotezę pierwszą, jednak z uzasadnienia wynika, że może być ona potwierdzona jedynie w niektórych aspektach (infrastrukturalnym, urbanistyczno-przestrzennym i statystycznym). W przypadku pozostałych dwóch hipotez, Autorka słusznie stwierdziła, że nie da się ich jednoznacznie zweryfikować. Sformułowane wnioski wynikają z treści pracy. Za szczególnie ciekawy należy uznać wniosek o spełnianiu największej liczby warunków przez nowe miasta oddalone od miast wojewódzkich (jednak jego wyjaśnienie jest kompletnie mylne – przejęcie pewnych cech od miast wojewódzkich) oraz że najmniejszą wielkość mają nowe miasta, które nie spełniły żadnego z aspektów miejskości, co podważa zasadność przyznawania statusu miasta miejscowościom o niewielkim potencjale demograficznym.

Podsumowując, należy docenić olbrzymi nakład pracy, rzetelność i sumienność Autorki w zbieraniu materiałów źródłowych i interpretacji wyników prowadzonych analiz, a także bogaty materiał graficzny, który wzbogaca treść pracy. Można zatem stwierdzić, że Doktorantka bardzo dobrze poradziła sobie z ogromnym ilościowo materiałem, odpowiednio go analizując oraz wyciągając przy tym wiele ciekawych wniosków i spostrzeżeń.

Uwagi techniczne

Praca napisana jest dobrym językiem, jakkolwiek zdarzają się błędy językowe, stylistyczne i interpunkcyjne, przez co w treści rozprawy pojawiają się zdania nielogiczne lub niezrozumiałe. Uwagi szczegółowe natury językowej zawarto w treści pracy.

Osobnym problemem dostrzeżonym w toku prowadzonej recenzji jest brak konsekwencji i dość duża swoboda co do stosowanej terminologii. Pewne terminy stosowane są w pracy jako synonimy, pomimo że tymi synonimami nie są, np. transformacja i normalizacja, binarny i dychotomiczny, miasto i skupisko miejskie, kryteria miejskości i aspekty miejskości, grupa kontrolna i grupa porównawcza. Brak precyzji w wypowiedzi pojawia się też w innych miejscach pracy, co może rzutować na poprawność interpretacji i wnioskowania, jak np.:

- nieprecyzyjne wyjaśnienie zmiany statusu gminy, o której wspomniano w drugim pytaniu badawczym (str. 9) – status z wiejskiego na miejski zmienia miejscowość, a gmina, w której znajduje się nowo powstałe miasto, zmienia status z wiejskiego na miejsko-wiejski (w przypadku gmin zbiorowych) lub z wiejskiego na miejski (w gminach jednowioskowych);
- konsekwencje potencjalne, o których wspomniano w celu poznawczym C2 – to raczej konsekwencje oczekiwane przez władze lokalne;
- stwierdzenie „nowo powstałe miasta” (str. 12) budzi pewne wątpliwości, bowiem odnosi się jedynie do miast zupełnie nowych, bez tradycji miejskich, lepiej byłoby nazwać je „miastami ustanowionymi w latach 1999-2018”, które z kolei można podzielić na dwie grupy: [1] miejscowości, które w przeszłości posiadały status miasta lub osiedla oraz [2] miejscowości bez tradycji miejskich;
- niejasność w opisie kryteriów stosowanych w PROW (str. 34).

Brak konsekwencji uwidacznia się również w odnośnikach do literatury (czasem zawierały one inicjał imienia autora, czasem nie), co wynikało z chęci rozróżnienia prac różnych autorów o tych samych nazwiskach. Przy publikacji pracy w formie monografii należy tą kwestię jednak

ujednolicić (np. poprzez konsekwentne używanie inicjałów wszystkich autorów). W opinii recenzenta praca zasługuje bowiem na publikację w formie monografii.

W tym kontekście należałoby poprawić również tytuły rycin, które dość często są niepełne (w myśl zasady: co? gdzie? kiedy?). Powyższa uwaga tyczy się większości rycin w rozdziałach czwartym i piątym. Poprawy wymagają również legendy w rycinach 2.2 i 2.3 (są po angielsku) oraz 3.4, a także czytelność rycin 4.4 i 4.5.

Wyniki i osiągnięcia

Recenzowaną dysertację należy uznać za opracowanie ambitne i bardzo wartościowe, które na trwałe wpisze się w literaturę przedmiotu. Co więcej, część analityczno-opisowa pracy cechuje się wysokim poziomem merytorycznym, a zgromadzony materiał faktograficzny posiada olbrzymią wartość poznawczą. Zwraca uwagę dobrze przemyślana metodologia badań i rygorizm Autorki w realizacji pracy i zamierzonych celów. Stwierzeń tych nie umniejszają wspomniane wyżej uwagi, które po części mają charakter dyskusyjny i mogą być pomocne w przygotowaniu pracy do jej późniejszej publikacji.

Za najważniejsze osiągnięcia recenzowanej dysertacji uważam:

- dobrze przemyślaną koncepcję pracy oraz sumienne przeprowadzenie złożonego badania naukowego, na potrzeby którego zastosowano szereg metod badawczych, a także szczegółową kwerendę biblioteczną, co więcej, wykorzystane metody były adekwatne do podjętej tematyki i zamierzonych celów;
- znaczące poszerzenie i uporządkowanie wiedzy na temat nowych miast i kryteriów miejskości w Polsce, a także skutków zmian administracyjnych miast;
- nowatorskie podejście do analizy decyzji podejmowanych w procedurze administracyjnej w zakresie nadawania miejscowościom statusu miasta, nie z punktu widzenia ustawodawcy rozpatrującego przedmiotowe wnioski, a samych wnioskodawców, co pozwoliło na identyfikację oczekiwań społeczności lokalnych w stosunku do zmiany statusu administracyjnego.

Uwagi końcowe

Recenzowana rozprawa jest bardzo dobrze zaplanowanym i wykonanym opracowaniem omawiającym zagadnienie nowych miast i kryteriów miejskości w Polsce. Praca posiada istotne walory poznawcze i metodologiczne. W opinii Recenzenta założone cele i hipotezy badawcze zostały należycie zweryfikowane. Co więcej, koncepcja pracy została gruntownie przemyślana, a Doktorantce udało się podporządkować tok prowadzonego wywodu pod przyjęte założenia. Recenzowana dysertacja jest dziełem oryginalnym, niezwykle wartościowym i zawiera szereg nowych ustaleń o charakterze poznawczym. Silną stroną pracy jest bogaty materiał faktograficzny i z tego też względu może ona stanowić wartościowy materiał porównawczy do dalszych badań nad przedmiotową problematyką. Bardzo wysoko oceniam olbrzymi nakład pracy Doktorantki, zarówno w sferze koncepcyjnej, jak i na kolejnych etapach realizacji pracy, co wiązało się ze skrupulatnie przeprowadzoną kwerendą biblioteczną, zgromadzeniem materiałów źródłowych, wykonaniem żmudnych analiz oraz właściwą interpretacją uzyskanych wyników. Recenzowana dysertacja jest dziełem, które wskazuje na bardzo dobre przygotowanie Doktorantki do prowadzenia badań naukowych.

Podsumowując, stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska pt. *Przesłanki miejskości i rola nadawania statusu miasta w rozwoju jednostek osadniczych we współczesnej Polsce* napisana przez mgr inż. Jolanę Józwick pod kierunkiem prof. Wojciecha Janickiego, spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim w trybie Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (tekst jednolity, Dz.U. 2017, poz. 1789).

Przedkładam więc wniosek do Rady Dyscypliny Naukowej Geografia Społeczno-Ekonomiczna i Gospodarka Przestrzenna Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie mgr inż. Jolanty Józwick do publicznej obrony. Ponadto, biorąc pod uwagę wartość naukową recenzowanej rozprawy, wnoszę o jej wyróżnienie.

dr hab. Robert Szmytkie, prof. UWr